

УДК 811.162.1:811.161.2'373.45

Н.М. Совтис,

кандидат філологічних наук, доцент

(Рівненський інститут слов'янознавства Київського славістичного університету)

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ МОВНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ПОЛЬСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У статті проаналізовано праці польських лінгвістів, які вивчали вплив української мови на розвиток та формування польської мови. У результаті аналізу з'ясовано, що найбільше студій присвячено українським запозиченням у фонетичній, морфологічній та лексичній системі польської мови, особливо увага звертається на дослідження українських елементів у польській художній літературі.

Тривалі політичні, економічні, культурні контакти між польським та українським народами, територіальна суміжність, перебування протягом тривалого часу в межах однієї держави зумовило взаємопроникнення мовних елементів.

Слід зазначити, що в слов'янському мовознавстві значно більшу увагу приділено саме впливу польської мови на українську, щодо зворотнього впливу, то він часто або повністю заперечувався, або дуже применшувався. Метою нашого дослідження є проаналізувати студії польських лінгвістів, які вивчали особливості українських запозичень у польській мові, адже належне висвітлення проблеми українсько-польських мовних контактів є необхідним для більш повного з'ясування історії формування слов'янських мов і сприятиме розв'язанню низки важливих питань, пов'язаних з проблемою міжмовних контактів.

Студії польської україністики мають значні досягнення в галузі історії мови, фонетики, лексики, морфології.

Серед польських дослідників до цієї проблеми чи не вперше звернувся А. Брюкнер. У праці "Dzieje języka polskiego" він фіксує найдавніші руські запозичення в польській мові: *bojarzyn, dziecki, kiwiory, kord, kormany, tortop* тощо [1: 88]. Узагальнене вивчення українських впливів знаходимо в праці "Początki i rozwój języka polskiego". Автор відзначає, що східні терміни часто переймаються в основному через Русь вже в середні віки, а особливо в XIV–XV ст. [2: 406]. А. Брюкнер фіксує вплив української фонетики на деякі слова: *czereńcha, czereśnia, czerep (trzemcha, trześnia, trzop)* [2: 408]. З XVII ст. польські прізвища на **-ic** пристосовано до русько-литовських форм на **-icz** (*Chodkiewicz, Naruszewicz, Wołowicz*), які згодом вплинули на слова *królewicz, panicz* [2: 408]. А. Брюкнер аналізує слова, які були запозичені зі східних мов через українське посередництво під час війни з турками й татарами, при цьому він вказує: "важко дослідити, які саме лексеми безпосередньо зі Сходу, а які за посередництвом української мови проникли до польської" [2: 409]. Серед запозичень виділяє "спеціальні назви": в Литовському Статуті читаємо про *horodnicznych, dziakle, serebszczyźnie* [2: 410]. Збільшення кількості запозичень з української мови у XVI–XVII ст., на його думку, пов'язується переважно з Люблінською унією. Але "вплив руської мови, незважаючи на тривале співіснування на сусідніх землях, польську колонізацію майже всієї території, є в основному незначним, локальним..." [2: 413]. Причому цей "незначний" вплив власне обмежується майже повним комплектом чортів і розбійників: *hultaje, kolasy, rusalka, opryszkowie, salacha, szukajty, upiór, wiedźma, znachor* і т. ін., а найновіші запозичення з української мови вчений вважає незначними й емоційно забарвленими [2: 412-414]. Безумовно, оцінка А. Брюкнером ролі української мови (яку він називає руською, тобто не відділяє від російської та білоруської) є свідомо заниженою, тому викликала серйозні критичні зауваження [3: 10].

У 1947 році вийшла книга Т. Лер-Сплавінського "Język polski, powstanie, rozwój", в якій відзначалося, що в другій половині XVI ст. починають посилюватися східнослов'янсько-українські й білоруські впливи, які згодом зіграли велику роль. У польську мову входять такі слова: *sioło* (замість ст.-пол. *siodło*), *hołota* (ст.-пол. *gotota*), *czereśnia, czereńcha, bohater, czerep* [4: 214]. Вплив української мови на польську не обмежується галуззю лексики. На думку Т. Лер-Сплавінського, вихідці з України та Білорусії вносили в польську мову свої фонетичні особливості, оскільки деякі звуки польської мови були важчі для вимови. Звужений **é** перейшов в **i** (після твердих приголосних – в **y**), **ó** – в **u**, **á** – в **a** (*chlib, grzych, wóz, ptak*). Це явище проіснувало до кінця XIX ст., тільки **i** (**y**) став замінюватися в другій половині XIX ст. на **e** (*chleb, grzech*, хоча в людей старшого покоління фіксуються форми *chlib, mliko, dyszcz*) [4: 214-215].

Велику роль у збагаченні польської мови українізмами Т. Лер-Сплавінський відводить Б. Залеському – засновнику української школи в польській поезії, Ю. Словацькому та ін., які у своїх творах вживали українські слова: *ataman, bajdurzyć, bandura, burzany, czajki, hoże mołodyce, kurhany, pohulać, poroły, przyhołubić, wyhodować*, а також східні запозичення (через українську мову): *ataman, czumak, hajdamaka, kindżał, orda* і ін. [4: 259].

У 1949 році виходить дослідження С. Грабця "Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI-XVIII wieku", у якому розглядалися східнослов'янські, зокрема українські, елементи у творах Берната з Любліна, М. Рея, С. Кльоновича, Ш. Шимоновича, братів Зіморовичів. С. Грабець у своїй праці не лише фіксує запозичення, але й пояснює їх походження: "*Bohatyr* (півбог, вмілий солдат)... Це слово є перським запозиченням, яке прийшло до нас через українське посередництво, пор. укр. *богатур* / *богатир* 1) *багатий*, 2) *богатур*" [5: 17]. Українські елементи у творах письменників автор виділяє за фонетичними, морфологічними та словотвірними критеріями. Ш. Шимонович засвідчує такі запозичення (з українськими фонетичними особливостями): *bohato*, *krynica*, *odyniec*, *przeplitanu*, *wołoszyn*, *zubr*; (з морфологічними особливостями): *komorzycza*, *ostatny*, *pilno*, *smaczno*, *śmieszno*, *zbytny*. Автор виділяє здрібнілі слова: *luczek*, *strzałka*. Деякі слова під впливом української мови змінили своє значення: *garb* (*pagórek*, *wzgórze*) з укр. *horb*. Значна кількість слів була запозичена без змін: *duma*, *czupryna*, *krasa*, *nahajka*, *sobaka* та ін. [5: 82-93].

На підставі аналізу творів польських письменників С. Грабець стверджує, що українізми в XVII ст. стають невід'ємною ознакою мови багатьох письменників. Причиною цього явища є не тільки культурний вплив шляхти і міщан зі східного пограниччя, але й переконання, що руська мова є найдавнішою зі слов'янських. Це твердження формувалося на підставі наявності книг і церковної мови в українців. Окрім цього, сприяла зовнішня подібність найближчої нам руської мови, тобто української, до чеської мови:

- укр. і чес. *h* – *g*;
- диспалаталізація *e* (тип *pesu*);
- заміна носових голосних на голосні *u*, *a*;
- заміна *ě* на *i* [5: 19-27].

С. Грабець досліджує історію фарингального *h* у польській мові. Автор критикує думку А. Брюкнера про утворення власне пол. *h* у деяких словах і стверджує, що у XVI ст. *h* переймалося:

- з чеської мови;
- з української та білоруської мов;
- з латинської мови [5: 140-141].

Найґрунтовніше опрацювання українських лексичних елементів у творах письменників XVI ст. засвідчено в монографії Т. Мініковської "Wyrazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI wieku" [6]. Автор проаналізувала наукові, публіцистичні, лексикографічні праці і встановила, що 70% українізмів вперше фіксується у XVI ст. Це підтверджує посилення українськомовних впливів у середньопольську добу. Дослідженню українських лексичних елементів у польській мові XVII ст. присвячена монографія Г. Риттер "Wschodniosłowiańskie zapożyczenia leksykalne w polszczyźnie XVII wieku" [7]. Автор обґрунтовує українське походження лексем, подає приклади з художніх творів, вивчає особливості впливу на словниковий склад польської мови. На увагу заслуговує праця А. Фаловського "Wyrazy ukraińskie w najnowszej leksykografii polskiej", у якій подано час запозичення лексем, а також зміни в семантиці протягом функціонування в польській мові [8].

Особливим багатством спостережень і конкретних висновків щодо ролі українських впливів відзначаються роботи, присвячені дослідженню мови і стилю тих польських письменників, які зазнали у своїй творчості впливу української мовної стихії. У 1956 році опублікована праця А. Болеського "Słownictwo Juliusza Słowackiego". Дослідник фіксує 118 (з варіантами) запозичень з української мови: *hreczka*, *molodyca*, *nezabudka*, *oczeret*, *podorożna*, *rozhovor*, *serdunio*, *sotnik*, *wertep* і т. ін. [9: 139-140]. На підставі зафіксованого матеріалу А. Болеський стверджує, що вплив української та російської мов "відзначається серед конкретних назв, а особливо серед історичної лексики" [9: 142]. Мову творів Ю. Словацького аналізував також М. Юрковський, який писав, що оригінальне розкриття української теми передбачало введення в художні тексти українських лексичних запозичень: *ataman*, *burka*, *burzan*, *chatka*, *czajki*, *dumka*, *hoży*, *kozak*, *oczeret*, *step* [10:132]. Серед зафіксованих українізмів є назви зброї, рослин, транспортних засобів, релігійна термінологія. На позначення деяких реалій автор використовує як українізми, так і власне польські назви: *ostrow* – *wuspa*. Переважна більшість зафіксованих українських лексичних елементів увійшла до польської літературної мови [10: 132-135].

На особливе дослідження заслуговує мова творів Т. Єжа. У монографії В. Дорошевського проаналізовано близько 70 українських елементів, зафіксованих у творах письменника – вихідця з Поділля. В. Дорошевський стверджує, що українізми виступають як емоційно забарвлені одиниці, використовуються для стилізації окремих моментів [11: 27]. Тобто, враховуючи походження письменника, його захоплення українською культурою, відповідне знання української мови, слід було сподіватися на ширше застосування українських лексичних елементів у авторському симбіозі української та польської мов. На нашу думку, цей висновок може бути іншим, якщо проаналізувати фонетику мови творів Т. Єжа, що вимагає окремого дослідження.

Використання українських лексичних елементів у художній літературі досліджували також: П. Зволінський "Uwagi o języku Marcina Bielskiego" [12], М. Карплюк "O języku Macieja Strykowskiego. Historyka i poety z drugiej połowy XVI w. Regionalizmu, cechy ruskie i poetyzmu w dziedzinie fonetyki" [13], С. Роспонд "Język i artyzm językowy Jana Kochanowskiego" [14], Ф. Славський "Słownictwo J. Słowackiego" [15], М. Юрковський "Rutenizmu i orientalizmu w Sumariuszu wierszy Stanisława Samuela Szemiota" [16] та ін. Мова творів письменників – представників української школи А. Мальчевського, Б. Залеського, С. Гошинського, М. Чайковського, М. Грабовського потребує надалі окремого вивчення, адже навіть поверхове дослідження творчості М. Чайковського дає підстави для твердження, що в його творах фіксується чимало не тільки лексичних, але й граматичних українізмів.

Г. Вишневська у статті "Orientalizmu i rutenizmu – wyrazy modne w XVII wieku (na przykładzie utworów poetyckich)" аналізує українські запозичення, поділяючи їх на такі лексико-семантичні групи: назви осіб і груп людей, приміщень і будівель, назви одягу, тканин, страв, назви предметів домашнього господарства, транспорту, назви грошових одиниць, рослин, тварин, атмосферні назви тощо. Досліджуючи мову творів С. Твардовського, К. Опалінського, В. Зіморевича, В. Кохановського, В. Потоцького, авторка засвідчує близько 400 лексичних запозичень з української мови. Етимологічний аналіз зафіксованих слів доводить невелику перевагу орієнталізмів над українізмами (55% – 45%). Серед орієнталізмів переважають назви одягу, страв, зброї, серед рутенізмів – назви осіб, явищ природи, релігійні назви [17: 269-284].

Отже, питання українсько-польських мовних контактів ґрунтовно досліджувалося на матеріалі польської художньої літератури. Це має, безперечно, важливе значення, оскільки художній стиль був одним із провідних у формуванні польської національної літературної мови.

Вивчення українських лексичних запозичень не обмежується дослідженнями мови і стилю польських письменників, які використовували українські елементи. Польським мовознавцям належать численні розвідки, присвячені аналізу окремих тематичних груп лексики, а іноді й окремих слів. Це дослідження Л. Вайди-Адамчикової [18], М. Шимчака [19], М. Юрковського [20].

М. Карплюк у статті "Z prawosławnego słownictwa ruskiego w polszczyźnie XVI wieku" аналізує православні запозичення: *bat'ko (pop), praznik, cerkiew, władyka, obiednia, sobór, stretenne* [21: 66]. Автор підкреслює, що деякі українізми залишилися без змін у польській літературній мові, а інші лексичні запозичення адаптувалися до фонетичних і морфологічних особливостей польської мови.

Польські лінгвісти зробили значний внесок у дослідження сучасних українсько-польських мовних зв'язків, їх впливу на фонетичну, морфологічну систему польської мови. До найважливіших студій слід віднести праці І. Баєрової [22], Г. Конечної [23], С. Урбанчика [24; 25].

Аспект впливу українських елементів на польські говірки ґрунтовно досліджувався в польському мовознавстві. Зокрема, це стосується праць видатного лінгвіста М. Лесіва, який вивчав українсько-польські контакти [26], С. Вархола [27], З. Курцової [28], Я. Рігера [29], Ф. Чижевського [30].

Принагідно зазначимо, що українським запозиченням у кашубських говірках присвячене дослідження Г. Поповської-Таборської "Z rozważań nad leksykalnymi związkami kaszubsko-ukraińskimi". Аналізуючи працю Т. Мініковської про українізми в польській літературній мові XVI ст., Г. Поповська-Таборська з'ясовує, чи наведені дослідницею запозичення збереглися на території кашубських говірок, тобто на найбільш віддаленій слов'янській території. Автор засвідчує дванадцять назв, яким дає детальну характеристику, залучаючи відповідні джерела з історії мови [31: 174-178].

Отже, студії польської україністики характеризуються значними досягненнями в галузі історії мови, фонетики, лексики, морфології. Численні розвідки польських мовознавців розкривають особливості українських запозичень у XVI-XVII століттях, коли вплив українських елементів був особливо відчутним. Багато досліджень присвячено вивченню мови творів польських письменників, які походили з українських етнічних територій і використовували у своїх творах українізми, що сприяло проникненню українських елементів до польської літературної мови. Нез'ясованим залишається результат впливу української мови на польську мову останніх десятиліть.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Brückner A. Dzieje języka polskiego. – Wrocław – Kraków: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1960. – 202 s.
2. Brückner A. Początki i rozwój języka polskiego (wybór prac pod red. M. Karasia). – Warszawa: PWN, 1974. – 560 s.
3. Дзензелівський Й.О. Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі. – Київ: Наукова думка, 1969. – 209 с.
4. Lehr-Splawiński T. Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój. – Warszawa, 1951. – 514 s.
5. Hrabec S. Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVIII w. – Toruń: 1949. – 159 s.
6. Minikowska T. Wyrazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI w. – Warszawa – Poznań – Toruń: PWN, 1980. – 172 s.

7. Rytter G. Wschodniosłowiańskie zapożyczenia leksykalne w polszczyźnie XVII wieku. – Łódź, 1992. – 172 s.
8. Fałowski A. Wyrazy ukraińskie w najnowszej leksykografii polskiej // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze . – Kraków, 1995. – T. III-IV. – S. 209-241.
9. Boleski A. Słownictwo Juliusza Słowackiego (1825-1849). – Łódź, 1956. – 246 s.
10. Jurkowski M. Ukrainizmy w języku Juliusza Słowackiego.: Z dziejów stosunków literackich polsko – ukraińskich. – Wrocław: PAN, 1974. – S. 105-135.
11. Doroszewski W. Język Teodora Tomasza Jeża (Zygmunta Miłkowskiego). – Warszawa, 1949. – 417 s.
12. Zwoliński P. Uwagi o języku Marcina Bielskiego // Odrodzenie w Polsce. – Warszawa, 1962. – S. 61-106.
13. Karpluk M. O języku Macieja Strykowskiego. Historyka i poety z drugiej połowy XVI w. Regionalizmy, cechy ruskie i poetyzmy w dziedzinie fonetyki. – Wrocław, 1977. – 106 s.
14. Rospond S. Język i artyzm językowy Jana Kochanowskiego. – Wrocław, 1961. – 228 s.
15. Sławski F. Słownictwo J. Słowackiego. – Język Polski. – 1999. – № 5. – S. 322-339.
16. Jurkowski M. Rutenizmy i orientalizmy w Sumariuszu wierszów Stanisława Samuela Szemiota // Język polski dawnych Kresów Wschodnich. – Warszawa, 1996. – T. I. – S. 297-305.
17. Wiśniewska H. Orientalizmy i rutenizmy – wyrazy modne w XVII wieku (na przykładzie utworów poetyckich) // Annales. – 1996-1997. – T. XIV-XV – S. 269-284.
18. Wajda-Adamczykowa L. Zapożyczenia wschodniosłowiańskie w nazwach polskich drzew i krzewów // Słowiańskie pogranicza językowe. – Warszawa, 1992. – S. 173-185.
19. Szymczak M. Wpływy wschodniosłowiańskie w polskim słownictwie z zakresu stopnia pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego // Slavia orientalis. – Warszawa. – 1968. – № 3. – S. 421-426.
20. Jurkowski M. Step ukraiński w języku polskim // Annales. – 1996 – 1997. – T. 14 -15. – S. 49-56.
21. Karpluk M. Z prawosławnego słownictwa ruskiego w polszczyźnie XVI wieku // Slavia orientalis. – XXIX. – 1990. – № 1-2. – S. 65-73.
22. Bajerowa I. Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku. – Wrocław – Warszawa – Kraków: PAN, 1964. – 241 s.
23. Koneczna H. Charakterystyka fonetyczna języka polskiego na tle innych języków słowiańskich. – Warszawa: PWN, 1965. – 208 c.
24. Urbańczyk S. Charakterystyka staropolskich zapożyczeń wyrazowych z języka ukraińskiego // Studia linguistica in honorem Tadeai Lehr-Splawiński. – Warszawa: PWN, 1963. – S. 437-445.
25. Urbańczyk S. W sprawie zaniku samogłosek pochyłych w języku polskim // Język Polski. – 1958. – № 38. – S. 325-339.
26. Łesiów M. Zagadnienie polsko-ukraińskich wzajemnych stosunków językowych // Rozprawy Sławistyczne. – Lublin. – 1995. – S. 245-258.
27. Warchoń S. Specyfika gwar mieszanych i przejściowych na terenach etnicznie zróżnicowanych // Rozprawy Sławistyczne. – Lublin. – 1993. – № 6. – S. 349-354.
28. Kurzowa Z. Zmiany w polach językowych zapożyczeń ukraińskich a polsko-ukraińskie kontakty językowe: Studia nad polszczyzną kresową. – Wrocław, 1983. – T. II – S. 49-63.
29. Rieger J. Elementy ukraińskie w toponimii polskiej i w toponimii Polski // Acta Universatis Lodzianensis. – 1992. – S. 247-253.
30. Czyżewski F., Warchoń S. Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny // Rozprawy Sławistyczne. – Lublin. – 1998. – 496 s.
31. Popowska-Taborska H. Z rozważań nad leksykalnymi związkami kaszubsko-ukraińskimi // Проблеми сучасної ареалогії. – Київ: Наукова думка, 1994. – С. 174-178.

Матеріал надійшов до редакції 13.03. 2008 р.

Sovtys N.N. Исследование украинско-польских языковых связей в польском языкознании.

В статье анализируются исследования в польской лингвистике, посвященные изучению влияния украинского языка на формирование фонетической, лексической, морфологической системы польского языка. В результате анализа выявлено, что наибольшее количество студий посвящены украинским заимствованиям в фонетической, морфологической и лексической системе польского языка, особое внимание уделяется исследованию украинских элементов в польской художественной литературе.

Sovtys N.N. A Study of Ukrainian and Polish Language Connections in Polish Linguistics.

In the article the investigation in the Polish linguistics, dedicated to the Ukrainian language influence study on the development of phonetic, lexical and grammatical system of Polish language are analysed. In the result of the analysis it was revealed that most of the studies are dedicated to the Ukrainian borrowings in the phonetic, lexical and grammatical system of Polish language, special attention is given to the investigation of Ukrainian elements in Polish artistic culture.